اِنَّ الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ سَیَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمٰنُ وُدًّا

درین آوان بفضل ایزد سبحان

عقد اللآلی

یعنی

مناقب شاہ ابو المعالی

مولفہ

مولانا الحافظ الحاج مولوی مشتاق احمد صاحب حنفی چشتی صابری انبیٹھوی

بفرمائش سید غلام بھیک نیرنگ قادری چشتی اشرفی وکیل انبالہ

در مطبع بلالی سٹیم پریس ساڈھورہ باہتمام منشی کرم بخش پرنٹر مطبوع گردید

۱۳۳۱ھ

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ رَبِّ الْعَالَمِیْنَ وَالصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ عَلٰی سَیِّدِ الْاَنْبِیَاءِ وَالْمُرْسَلِیْنَ وَعَلٰی اٰلِہِ الطَّیِّبِیْنَ وَاَصْحَابِہِ الطَّاھِرِیْنَ وَاَتْبَاعِہِ الْکَامِلِیْنَ مِنَ الْاَوْلِیَاءِ وَالصَّالِحِیْنَ وَالْعَارِفِیْنَ الْعَاشِقِیْنَ ط

امّا بعد میگوید سراپا قصور و خطا عاجز بینوا اسیر حرص و ہوا مریض درد ِلا دوا خاک نشین زاویہ گمنامی عاصی **مشتاق احمد** چشتی صابری انبہٹوی کہ ایں تحریرے است مختصر در حالات یکے از اولیاء نامور مشہور میان متاخرین صلحاء کرام معروف در طبقات عارفین چشتیان عظام اعنی قطب ربانی غوث صمدانی حضرت سیدنا شاہ ابو المعالی چشتی صابری انبہٹوی رضی اللہ عنہ وارضاہ عنی کہ در وقت خود عدیم النظیر و بلا نکیر مسلّم نزد ہر صغیر و کبیر بودند +

فرمود حضرت مولانا لطف اللہ مصنف ثمرۃ الفواد کہ حضور ممدوح خلف الصدق حضرت سید محمد اشرف حسنی مکی و نبیرہ شاہ حافظ محمد انصاری اند اول بخدمت حضرت محبوب الٰہی شیخ محمد صادق گنگوہی قدس سرہ بشرف بیعت مشرف شدہ بودند مگر تربیت سلوک و خرقہ خلافت از مقرب بارگاہ ودود حضرت بندگی شاہ داؤد رحمۃ اللہ علیہ یافتند۔ و عارف کامل حضرت مولانا محمد اکرم رحمۃ اللہ علیہ در اقتباس الانوار تحریرے فرمانید کہ وے حضرت سیدنا شاہ ابو المعالیؒ در فقر و فنا یگانۂ روزگار و در خلق و تواضع عدیم المثال و در عشق حقیقی و مجازی بے ہمتا بود۔ و تمامی عمر خویش بذکر جہر و استغراق باطن گذرانید۔ و ہم میگوید وے قدس سرہٗ شہرت بسیار یافتہ بود و در تربیت مریداں اشتہار تمام داشت +

و بدیگر جا در اقتباس الانوار در اثناء ذکر حضرت مستغرق بحر شہود بندگی شیخ داؤد قدس سرہٗ آوردہ۔ الغرض ولایت بفتح واؤ و ولایت بکسر واؤ در ذات بندگی شیخ داؤد گنگوہی قدس سرہ

علی السویہ بودند و در ذات پاک مرشدی مخدومی قطب افراد بندگی شیخ سوندھا سفیدونی قدس
سرہ کہ خلیفہ برحق و جانشین مطلق وے است قدس سرہ وَلایت بفتح بر وِلایت بکسرہ غالب بود۔

اقول نزد ایں خاکسار ذرہ بیمقدار حضور سیدنا ابوالمعالیؒ ببرکت فیضان حضرت پیر و مرشد
حقانی خود علی السویہ جامع ہر دو مراتب (وَلایت بفتح واؤ و وِلایت بکسرہ واؤ) بودند چرا کہ شیخ کا
مکمل ہمون است کہ علی السویہ جامع ہر دو مراتب مذکورہ باشد +

در نزہۃ السالکین گفتہ شیخ را ہم وِلایت بالکسر و ہم وَلایت بالفتح مے باشد۔ آنچہ میان
خلق است ولایت اول است چوں مرید را بخدا رساندن و طریق آموختن اما ولایت دوم
محبت و قرب حضرت مصطفےٰ است (صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم) چوں از دنیا نقل کند ولایت اول
ہر کہ خواہد بخشد و اگر او ندہد روا باشد کہ حق تعالیٰ بیکے از دوستان خود آں ولایت را بخشد ا
ولایت ثانی ہمراہ او باشد و با خود بر دا نتہےٰ +

پس در ذات قدسی سمات حضور سیدنا شاہ ابوالمعالی کہ شیخ کامل و مکمل وقت خود بود
از ہر دو ولایت علی السویہ نصیبے وافر و حظ ہائے کاثر جمع بود۔ نسبت ولایت اول خود حضرت عارف
باللہ مولانا محمد اکرم تحریر مے فرمایند کہ در تربیت مریدان اشتہار تمام داشت و نسبت ولایت
دوم نیز خود مولانا ممدوح میگویند در فقر و فنا یگانہ روزگار بود۔ و نیز تصرفات و خوارق عادات
و کثرت مجاہدات حضور ممدوح شاہد عدل اند بر اینکہ حضور از کمل مقربین بارگاہ رب العالمین
محبوب ترین حضرت رحمۃ للعالمین صلوٰۃ اللہ وسلامہ علیہ و علیٰ جمیع المرسلین بودند +

٦ بیان کرامات

چنانچہ مے آرند کہ وقتے در قصبہ تھانیسر اولیاء کرام و صوفیاء عظام مثل حضرت شیخ جلال
سرہندی و حضرت قطب الوقت شیخ سوندھا بہوبری و حضرت شیخ بلاقی و حضرت شیخ عبدالقا
سنوری و حضرت شاہ غریب اللہ ساکن کیرانہ وغیرہم جمع شدہ بودند۔ دراں مجمع حضور قطب

سیدنا شاہ ابوالمعالی رحمۃ اللہ علیہ نیز مع خادم خاص خود حضرت قطب الوقت سیدنا شاہ بھیکھ رحمۃ اللہ علیہ تشریف میداشتند و ہمہ بایکدیگر تذکرہ بزرگان سلف و حالات کشف و کرامت ایشاں میکردند دریں اثنا شیخ ابوالفتح سرہندی از راہ خوش طبعی برزبان آوردند بھائی ابوالمعالی در بحث نفی و اثبات چہ طور میفرمایند حضرت فرمودند ایں سخن گفتن راست نمی آید دیدن را شاید دراں وقت یک گاؤمیش روبرو ایستادہ بود فرمودند اگر بدلا نفی در گوش ایں حیوان کشیدہ شود بیجان شدہ برزمین بیفتد و چوں آواز کلمہ اثبات مستمع گردد بحکم آفرینندہ ایستادہ شدہ برخیزد ۔

یاران حضار مجلس کہ ہر یک دعوی ہمچشمی داشتند و پہلو بہ جہانی میزدند ایں سخن را تکرار آوردند کہ امتحان باید کرد حضور ممدوح از مجلس برخاستہ نزد گاؤمیش رفتہ لا نفی بگوش وے دمیدند۔ گاؤمیش چیخ زدہ برزمین بیفتاد و جان بجان آفریں داد۔ بار دیگر چوں کلمہ اثبات الا اللہ برزبان آوردند بمجرد استماع کلمہ اثبات بقدرت خالق الارض والسمٰوات زندہ گشت و چریدن گرفت۔ ہمہ یاراں از معائنہ ایں واردات زبان بہ ثنا و صفت پیشوایان سبیل طریقت و قافلہ سالاران طریق معرفت حضرت شیخ شبلی رح و حضرت جنید رح بکشودند و میگفتند کہ از انہا ہم ایں قسم خوارق عادات بظہور آمدہ ۔

دریں اثنا حضرت پیر دستگیر (حضرت سید شاہ بھیکھ رح) بجوش آمدند و بخروش وے فرمودند کہ در ہر وقت و ہر دور ہر شبلی رح و جنید رح بودند دریں عصر ہم شبلی و ہم جنید است و ازیں قبیل اکثر کلمات شطحیات گفتن گرفتند و از تاثیر ایں کلمات مجلس را شورش عظیم رو داد۔ وقتیکہ ہنگامہ جوش و خروش بطوالت کشید حضرت مرشد آفاق سیدنا شاہ ابوالمعالی رحمۃ اللہ علیہ دست حضرت پیر دستگیر سیدنا شاہ بھیکھ رحمۃ اللہ علیہ گرفتہ بنشاندند و فرمودند حالا ایں سخناں را ختم سازند۔ ہماندم بامر پیر و مرشد سکوت ورزیدند (انتہی من ثمرۃ الفواد)

وحضرت عارف باللہ مولانا محمد اکرم رحمۃ اللہ علیہ کرامت حضور ممدوح را در اقتباس الانوار بایں الفاظ نقل میکنند کہ وے (شاہ ابوالمعالی رح) قدس سرہ بموسم نیشکر در دیہے کہ در آنجا زراعت وے میکشیدند بماندہ بعد نصف شب تہجد ادا کردہ بہ دیوار حائط آں موضع نشست و در زیر دیوار دیگر

بود کہ بروے شیرۂ نیشکر را در ظرف آہنی کہ آں را بزبان ہندی کڑاہ میگویند انداختہ برائے شکر و قند کردن مے نہادند و جوش میدادند۔ اتفاقاً دراں وقت رانندہ زنگاوان جا رکہ در نعت ہندی آنرا کولہو گویند بزبان ہندی بلحن خوب و صوت مرغوب میگفت و آں الفاظ ہندی اینست۔

توں چلیا جا اکتارا۔ تیرے کھوٹے نہ لاگے گارا

آدھی رات اندھیری۔ میری جوگی کی سی پھیری

بمجرد استماع ایں صوت ہندی حضور ممدوح را عالم شوق و محویت و بیخودی در گرفت و نعرہ ھو برآوردہ و از دیوار در ظرف شیرہ کہ برائے جوش بر دیگدان نہادہ زیروے آتش در دادہ بودند واں ظرف از تیزی آتش ہمرنگ وے گشتہ بود بیفتاد مردمان از ہر طرف دویدہ او را ازاں مقام مہلک بیروں کشیدند دیدند کہ ہیچ موئے از اندام مبارکش نسوختہ بود در حیرت بماندند و ہمہ مردم آں مقام بصدق تمام در حلقہ ارادت وے درآمدند ۔

پس حضور موصوف مثل پیران نامدار چشتیاں کبار خود سوختہ آتش عشق ذات مطلق ودوختہ ناوک محبت حضرت حق بودند۔ سماع را کہ نعمتے است عظمیٰ میان عاشقان حضرت مولا بسیار دوست میداشتند چنانچہ عارف باللہ مولانا محمد اکرم نسبت حضور ممدوح تحریر مے فرمایند کہ در وجد و سماع توغل بسیار داشت و نسبت مرشد ایشاں مستغرق بحر شہود بندگی شیخ داؤد قدس سرہٗ مے نویسند کہ وے قدس سرہ شیفتۂ سماع بود۔ چوں در سماع درآمدے بر ہر کہ نظر مبارکش در افتادے در حال از خطرہ ماسوا اللہ فارغ گشتے (انتہیٰ)

فائدہ۔ وقتے بمقام گنگوہ شریف محفل سماع آراستہ بود در ان محفل عشق منزل حضرت مستغرق بحر شہود بندگی شیخ داؤد و مرید خاص آن ذات گرامی سیدنا حضرت شاہ ابو المعالی ہم تشریف میداشتند ذوق و شوق و گریہ و زاری عشاق شطار سلسلہ چشتی صابری بحدے رسیدہ بود کہ یکے از دیگرے خبر نمے داشت و جان و جہان در عشق جانان مے باخت۔ درچنیں وقت بریں والہان ذات بحت بعض منکران طریقت اعتراض کردند و گفتند کہ گریہ ایشاں دلالت میکند بر محرومی ایشاں از رب

جانان چرا اگر گریہ و زاری علامت بُعد و جدائی و نشان ہجر و نارسائی است ۔ درآن زمان ایں سرور عارفان فخر چشتیاں حسب اشارہ مرشد کامل خود قلم جواہر رقم را حرکت دادند و بجواب منکرین رسالہ شوقیہ المعروف بہ ہفت گریہ تحریر فرمودہ نہ صرف دادِ فصاحت و بلاغت دادند بلکہ منکرین را ساکت کردند و جواب اعتراض ایشاں دادند و بر مقامات و منازل عرفان کہ وقتاً فوقتاً سالکان طریقت را پیش می آیند اطلاع بخشیدند و عجایب نکات و اسرار متعلقہ سلوک عشاق شطار کہ گاہے در حیطہ بیان مقید نہ شدہ بودند چند شیفتگان سماع طریقت دراں تحریر بے نظیر ودیعت نہادند تبرکاً مختصر وے در ایں اوراق برائے دردمندان عشاق درج میسازم ۔

حضرت ممدوح دراں رسالہ ثابت میکنند کہ گریہ را کہ بحالت وجد در سماع لاحق میشود ہفت اقسام است ۔ اوّل آنکہ اگر مردے صالح و دردمند باشد البتہ از شنیدن سرود اگرچہ بشغل و سلوک تعلق نداشتہ باشد دل صنوبری وے در گریہ و زاری مے آید و آہ و نالہ مے نماید خواہ بخیال عذاب قبر و عقاب دوزخ یا از افسوس تہی دست رفتن از ایں عالم یا از بے توفیقی اعمال نیک یا ورائے ایں چیزہا کہ لائق سعادت مندی وے باشد یا بہ سبب اندوہ دنیوی بہر حال کہ مے باشد مے گرید و مے نالد فی الجملہ حق تعالیٰ سرود و آواز حزیں را لطافتے بخشیدہ است کہ دل ہمہ را چہ انسان و غیرہ وے بہ رقت و حرکت مے آرد و حالت اصلی او را یاد مے دہد ۔

حالت گریہ دوم ۔ آنکہ صوفی مبتدی ناسوتی محض از بسیاری درد فراق محبوب و از کثرت اندوہ نادیدن مطلوب کہ دراں ہیچ ذوق نمود و شوق شہود نیست مے طپد و مے سوزد و مے گرید و مے نالد اما ایں سوز و اضطراب را نمیداند کہ از کجا است و از چیست ۔ لیکن ایں صوفی بجز درد عشق ہیچ از انوار و اسرار سبحانی ندارد ہمے در عشق میگرید و مے نالد و بس ۔

حالت گریہ سوم ۔ آنکہ صوفی سالک اہل نظر را وقتے پیش آید کہ چشم باطن بر حسن جمال محبوب حقیقی مے افتد و از بس زیبائی و رعنائی جمال مطلوب ازلی کہ مے بیند از خود بے اختیار شدہ شیفتہ زلف و روئے دوست میگردد و در جوش و خروش مے آید و بیہوش و مدہوش مے شود و باوجود حضوری در

گریہ وزاری طرآید چنانچہ حافظ شیرازیؒ مے فرمایند ؎

بلبلے برگ گل خوش رنگ در منقار داشت — واندراں برگ و نوا خوش نالہ ہائے زار داشت

گفتمش در عین وصل ایں نالہ و فریاد چیست — گفت مارا جلوۂ معشوق در ایں کار داشت

پس رموز اسرار عشق کہ از جانبین میان عاشق و معشوق سر میکشند۔ عاشق را گاہے در خندہ و گاہے در گریہ مے آرند۔ ایں حالت محض فراق نیست بلکہ فراق وصال است فراق وصال آنکہ تا بود نابود عاشق درمیان است۔ عاشق از نہایت حرارت عشق واز بس غلبہ محبت با محبوب چنیں معیت میخواہد کہ وجود مجاز درمیان نماند و لذت وصل محبوب حقیقی بے تعین مجاز بگیرد ہرچہ کند باو کند و ہرچہ بیند باو بیند وہرچہ شنود باو شنود وہرچہ گوید باو گوید دوئی درمیان نماند ولیکن تا سالک باطن را بذکر اللہ تصفیہ نہ دہد آفتاب ایں دولت ہرگز بروے پرتو نیند ازد وایں صوفی را عقل معاد باقی مے ماند و محو مطلق نہ شدہ است ✦

حالت گریہ چہارم۔ آنکہ صوفی سالک را خدا تعالیٰ وقتے نصیب مے کند کہ دراں وقت از نزول حضوری انوار جلال وجمال محبوب حقیقی وجود خود را مے بیند کہ از دست مے رود تمامی خواہد رفت۔ دریں حال اضطراب مے نماید و گوید ہیہات ہیہات کاشکے باایں بود وجود خویش بماندم وجمال کمال محبوب حقیقی را مطالعہ میکردم وحظ حسن چنانکہ ہست میگرفتم چنانچہ بزرگے مے فرماید ؎

بشرط آنکہ منت بندہ وار در خدمت — ستادہ باشم و تو شاہ وار بنشینی

مرا شکیب نمے آید اے مسلماناں — ز روئے خوب لکم دینکم ولی دینی

ازیں حسرت میسوزد و میگرید لیکن ہیچ فائدہ ندارد چراکہ اگرچہ آرزوے فتیلہ موم برایں است اما آنچہ کار آتش است باو میکند و او را با بود او مے گدازد و انداز بردہ در خود محو میسازد و عین آتش میگرداند۔ پس عاشق میگرید و مے نالد ✦

حالت گریہ پنجم۔ آنکہ صوفی سالک اہل معنی را حالتے پیدا میشود کہ لذتش را نہ بیان است و نہ نشان۔ دل داند یا جان۔ دراں گریہ نہ شور است نہ اضطراب۔ حب در حب است و ابتلا

در ابتلاء و لذت در لذت و محویت در محویت دریں وقت از دل سالک آرزوے تمام مے شود کہ از جمیع نسبتہا رخود رفتہ یگانگی پیدا کند و محو مطلق شود و اَلْاٰنَ کَمَا کَانَ شود +

ہر چند عاشق جانباز چنیں محویت میخواہد کہ عین معشوق گردد مگر تمام آرزوئش میسر نمی آید درینجا نیز نالہ و زاری بسیارے نماید حسب تقاضا کُلَّ یَوْمٍ هُوَ فِیْ شَاْنٍ کہ ہمیشہ در پئے شان و ظہور است۔ عاشق را ہرگز بیک قرار نمی گذارد گاہ از ظہور بہ بطون و گاہ از بطون بظہور مے سپارد۔ بالکلیہ عین شدن نمیدہد و کما کان بودن دست نمی آید۔ ناچار عاشق را بظہور و آرد و بہستی سپارد۔ ازیں حسرت و حیرت باوجود حضوری تمام بے اختیار در گریہ و زاری می آید و آہ و نالہ می نماید۔ خواجہ حافظ رح ازیں مقام خبر میدہد ؎

مرا در منزل جاناں چہ امن و عیش چوں ہر دم
جرس فریاد میدارد کہ بربندید محملہا

ازینجا است کہ چوں حضور رسول اکرم صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم بمقام قرب قاب قوسین اَوْ اَدْنٰی رسیدند از ہوار ہویت احدیت فرمان آمد کہ قِفْ یا محمد فَاِنَّ رَبَّکَ یُصَلِّیْ یعنی باش اے محمد بدرستی کہ پروردگار تو در نماز است یعنی در مرتبہ تنزیہہ است کہ دراں مرتبہ ہیچ نسبت را گنجائش نیست بدیں سبب فریاد برآوردند یا لیت رب محمد لم یخلق محمد! اے برادر فہم کردہ کہ آں سرور کائنات علیہ افضل الصلوۃ را چرا حکم قِفْ صادر گشت۔ پس بدانکہ خواہش ازلی بحکم یُحِبُّہُمْ چناں تقاضا نمود کہ بود تعین علیہ السلام را بجہت برپا داشتن ناز محبوبی و تنوع اسرار تجلیات مطلوبی کہ بداں منوط و مربوط است مسلم داشتن درکار است و بے محل نیاز ناز برپا نمی شود و اسباب عاشقی و معشوقی و ناظری و منظوری و طالبی و مطلوبی تا ابدالآباد موقوف مے نماید بنا بران حکم قِفْ صدور یافت +

یا آنکہ از برائے ایں معنی باشد کہ تعین ظاہری حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام جمال حق بود چنانکہ گفت ؎ چو آدم را فرستادیم بیروں جمال خویش در صحرا نہادیم +

پس آن اُبقال خواست کہ از خود برخاستہ عین جلال گردد حکم شد قِفْ یا محمد فَاِنَّ رَبَّكَ يُصَلِّيْ باش اے محمدؐ کہ پروردگار تو متوجہ جلال خود است میخواہد کہ محو گردد۔ یا اینکہ چوں مطلب حضور سرورِ کائنات علیہ الصلوات والتسلیمات آں بود کہ با بود و تعین محمدیت اسرار عالم لاشان جلال ہویت احدیت را مطالعہ کند و مشاہدہ نماید۔ ممکن نہ بود ازیں جہت حکم قِفْ بظہور پیوست جان من ہر چند خواہش و آرزوئے محمد علیہ الصلوٰۃ والسلام آں بود امّا ایں خود شدنی نیست کہ بندہ خدا گردد۔ اگرچہ بصفات اللہ و باخلاق او سبحانہ بطریق عاریت موصوف و متخلق گردد لیکن باز بندہ بندہ است و خدا خدا زیرا کہ عین کا درسولہ دامنش نمیگزارد۔ اے برادر ایں امر نہانی است کہ در احاطہ فہم ہیچکس نیاید فہم مَنْ فہم وعرف مَنْ عرف چوں ازاں حالت بر حال افاقت آمدند فرمودند ما اوذی بنی مثل ما اوذیت (الیٰ ان قال رضی اللہ عنہ) اے عزیز حالت ایں گریہ ہا را ایں نیازمند خاکپائے درویشاں بلکہ تراب نعل ایشاں از نقصان استعداد و کمی فہم بمقتضائے وقت و ضرورت بیان نمودہ است لیکن شرح ایں گریہ و زاریہا تمام مجمل است کہ یک حرف ہم ازاں در حیز تفصیل نمی تواں آوردے

حرف عشق از سرِ زبان دُور است — شرح ایں آیت از بیاں دور است

مدعی کے رسد بدعوی عشق۔ — طالب ایں ازاں نشاں دور است

اے بجرص و ہوا کمر بستہ — ایں حکایت ازاں میاں دور است

محب من عاشقاں را دیر زیر زباں سخن است کہ لب محرم آں نیست و درمیان محب و محبوب گفتگو نیست کہ جز بگوشہ چشم نتواں دانست و فیما بین طالب و مطلوب جستجو نیست کہ جز با بروں نتواں نمودے

چو اینجا بے خودی مے آورد ہوش — عبارت را اشارت گفت خاموش

اشارت ہم بہایت اقتضا کرد — کسے کو دم زند اینجا خطا کرد

بیت

زیر پردہ مرا کرد اشارت سروش — بلندی گرفت ایں حکایت خموش

پس چہ در بیان آید و کسے چہ شرح نماید - ایں بیان را خاموشی بہتر بود زانکہ خاموشی نشان ایں بیان است والسلام والاکرام علی من اتبع الهدیٰ +

حالت گریہ ششم - آنکہ صوفی را در حین وجد و سماع بعض اوقات چناں میشود کہ اعضاء وجود وے را از لذت وحظ ہیچ خبرے باشد چراکہ از عالم مجاز اہمال نمودہ در عالم باطن سیری کند و از انجا حظ میگیرد و دل حقیقی وے را اطلاع مباشد نہ دل صنوبری راکہ از گل است آں دل را ازیں دل ننگ ہست از گل تا دل ہزار فرسنگ است پس لذت وحظ آن وقت کہ در عالم اسرار روئے نماید بایں زبان وبایں دل چہ بیان ونشان تواں داد وسبب عدم بیان ونشان ایں لذت آنست کہ ہیچ چیز در یں عالم موافق آں نمی یابد بنابراں از گفتن ونوشتن ونشاں دادن قاصر وعاجز است چنانچہ حضرت صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ مے فرماید العجز عن درك الادراك ادراك (الی ان قال رضی اللہ عنہ) اگرچہ ایں فقیر حقیر موافق دانش ظاہری خود طبع آزمائے تقریر وتحریر شدہ است اما حالتے کہ از گریہ بر صوفی مستولی میشود از بیان ونشان منزہ است باللہ واللہ ہرگز در بیان نیاید وہیچ کس از وے نشان نہ نماید دوستان موم اسرار ہرچند وجد وجد کنند چنانکہ ہست در بیان نے آرند معلوم است کہ لذت عشق راچہ قسم در بیان آرند وچگونہ عیاں کنند بنابراں گنگ می مانند +

حالت گریہ ہفتم - اینکہ بعض وقت صوفی صاحب ذوق ووجد را در عین حالت سماع ورقص تمامی شعور برقرار باشد ہیچ ذرہ از ذات عالم بے خبر نے شود وہمگی شناخت عمر وزید بر وے ماند لیکن ایں عجب کہ از خود وہستی خود یک ذرہ ہم خبر ندارد وھذا من عجائب الحب

وحالات دیگر مر اہل سماع را بقدر حوصلہ واستعداد ہر یکے بمقتضائے وقت وحال رُوے نماید بسیار وبیشمار اند ایں سخن پایاں ندارد ۔

انتہی کلامہ الشریف ملتقطاً

فائدہ

بشنو اے طالب بارگاہ حضرت الٰہ کہ عشاق شعار پیران نامدار ما سماع را شنیدہ اند وفائدہا برداشتہ ومقامات قرب حضرت مولیٰ تعالیٰ بایں عمل حاصل کردہ چرا کہ خاصیت سماع آنست کہ ہر چہ بر ولایت بشریت غلبہ دارد ۔ شنیدن سماع آنرا محکم مے کند وشائق تر مے سازد ۔ پس در حق طائفہ کہ سر ایشاں بمحبت حق تعالیٰ مشغول ودل ایشاں بعشق مولا مشغوف ہست شنیدن سماع محبت وعشق ایشاں را زیادہ میکند وطلب کمال تقرب ذوالجلال در طبائع ایشاں پیدا می آید +

اما در حق کسانیکہ مبتلا بخواہشات نفسانی وگرفتار خطراتِ شیطانی اند موجب وبال وسبب ازدیاد غفلت وضلال می شود ۔

حضرت مولانا علیم اللہ جالندھری رحمۃ اللہ علیہ خلیفہ حضور سیدنا قطب الوقت سیدشاہ بھیکہ رحمۃ اللہ علیہ در کتاب نزہت السالکین دریں باب تحریر می فرمایند وانصاف آنست کہ دریں زمان سماع بر وجہے کہ اہل روزگار متصوفہ میکنند رسمے است عین وبال ومحل انکار ہست چہ بیشتر جمعیتہا کہ مشاہدہ مے افتد بنا بر آن بر دواعی نفسانی وحظوظ طبیعت است نہ بر قاعدہ صدق واخلاص وطلب مزید حال کہ وضع ایں طریق در اصل بر آں اساس بودہ است و بعین العلم گفتہ الاسلم الاجتناب لمکانِ الاختلاف وندرۃ تحقق الشرائط لدقتہ مکائد النفس والشیطان (انتہی)

بالجملہ در زمانہ فیض نشانہ حضور محبوب الٰہی سلطان نظام الدین اولیا رضی اللہ عنہ وارضاہ عنا مجالس سماع را بسیار رونق حاصل شدہ بود ۔ بعد ازاں در عہد مبارک شیخ مشائخ

قطب العالم شیخ عبدالقدوس گنگوہی قدس سرہ ہم محافل سماع رونق پذیرشدند۔ ایں ہر دو پیشوایان چشتیاں سماع را ازبس دوست میداشتند۔ چنانچہ حضور محبوب الٰہی رد در فوائد الفواد فائدہ تلاوت و سماع را در یک عبارت اظہار مے نمایند و میفرمایند کہ در حالت تلاوت و سماع سعادتے کہ حاصل مے شود۔ آں بر سہ قسم است۔ انوار است و احوال است و آثار است و آں از ہر سہ عالم نازل می شود از ملک و ملکوت و جبروت و بر سہ جا فرود مے آید بر ارواح و قلوب و جوارح (انتہٰی بقدر الضرورۃ)۔

و حضرت قطب العالم در رشدنامہ در باب سماع تحریر مے فرمایند۔ اے برادر نظیرے از من گوش دار۔ آب چاہ بیروں نہ آید تا آنکہ او را کشندہ نہ باشد۔ ہمچناں اسرار الٰہی کہ در دل تست سماع پیدا کنندہ آں اسرار است۔ و در باب سماع فتویٰ شرع است جائز لاهله و حرام لغیرہ و اہل سماع کسے را گویند کہ ہیچ صوتے جز پیام دوست نشنود و ہیچ جمالے بغیر جمال دوست نہ بیند۔ چوں ایں حال در دل وے متمکن شود ضرور در رقص آید و ایں علم را نزدیک عاشقاں وجد خوانند و ایں سرِ عظیم است (الیٰ ان قال رضی اللہ عنہ)

فرماید شیخ سعدی رحمۃ اللہ علیہ ؎

سماع اے برادر بگویم کہ چیست   اگر مستمع را بدانم کہ کیست

گر از برج معنی پرد طیر او   فرشتہ فرو ماند از سیر او

و ہم دریں باب ست حضرت ذوالجلال شیخ شرف قتال مے فرماید ؎

گر عشق نبودے و غم عشق نبودے   چندیں سخنے نغز کہ گفتے و شنیدے

گر بادہ نبودے سر زلفش کہ ربودے   رخسارۂ معشوق بعاشق کہ نمودے

و ہم دریں معنی دیوانہ حضرت معبود ملک مسعود میفرماید ؎

ایں طائفہ کز اہل سماع اند کدام اند   آناں کہ بجز دوست نہ بینند و ندانند

در رقص در آیند چو از غایت مستی   از گردن دل رشتہ جاں را گسلانند

بقوله تعالیٰ فبشر عبادی الذین یستمعون القول فیتبعون احسنه

فافہم حاصل از کلام قطب العالم ان الاستماع جائز لاھل الوجد والحال و غیر جائز للغافل المشغول البال و قصہ سماع عارف ربانی حضرت قطب الوقت شیخ سوندھا سعید ولی بگوش ہوش باید شنید کہ حضرت عارف باللہ مولانا محمد اکرم رحمۃ اللہ علیہ در اقتباس الانوار بایں طور نقل مے کنند کہ وقتے آنحضرت در مجلس عرس حضرت شاہ جلال تھانیسری در قصبہ تھانیسر متصل روضۂ شریفۂ وے حاضر بود کہ یکایک او در عالم محویت روئے نمود دید کہ روحانیت حضرت خواجہ بزرگ معین الحق والدین چشتی و حضرت خواجہ قطب الدین بختیار کاکی رح حاضر است و بوے میفرمایند کہ ما ازیں مجلس مے رویم چرا کہ روحانیت حضرت رسالت پناہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم نیز اینجا بود ولیکن بسبب حضور بعضے ممنوعات شرعیہ دریں مجلس متنفص شدہ برفت وے قدس سرہ پرسید آں ممنوعات شرعیہ چیست فرمودند حضور امارد صبیحہ کہ حضرت رسالت پناہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم از صحبت شان منع فرمودہ و گفتہ اتقوا من ابناء الملوک فان لھم شھوۃ کشھوۃ النساء +

ونیز فرمودند کہ حضور روحانیت حضرت رسالت پناہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بود دریں مجلس بسبب استدعاء روحانیت حضرت شیخ جلال تھانیسری بود تا اہل مجلس از ذوق و شوق جمیع احوال باطن مستفیض شوند۔ چوں ایشاں ادب شریعت نگاہ نمیدارند ما ازینجا میرویم +

چوں آنحضرت ایں حالت در معاملہ دید از ہیبت عتاب روحانیت پیران با فاقت پیوست و جمیع امارد را از مجلس اخراج کرد۔ بعد ازاں عجب حالتے مر اہل مجلس را روئی داد کہ ہمہ آنہا یکبارگی بہ محویت و از غیر و غیریت در گذشتند +

ازینجا معلوم میشود کہ نزد پیران اہل چشت چنانکہ حضور اخوان و زمان و مکان برائے استماع سرود شرط است ہمچنیں عدم حضور امارد و نساء و اہل دنیا نیز شرط است (انتہی)

بیان ریاضت

و حضرت قطب ربانی سیدنا شاہ ابوالمعالی رحمۃ اللہ علیہ در ریاضات و مجاہدات بایزید عصر

وفرید عصر خود بودند و درین باب مشابهت تامه بمتقدمین سلسلهٔ چشتیه میداشتند کما نقل فی ثمرة الفواد - که حضرت مرشد آفاق را عیال بسیار و درویشان بیشمار بودند معاش بعسرت میگذشت حضرت مستغرق بحر شهود بندگی شیخ داؤد قدس سره نظر بر کثرت اطفال اهل و عیال مبلغ دو روپیه یومیه بجهت خرج از سرکار هدایت آثار خود بدولت مقرر نموده بودند بلاناغه میرسید بحسب نرخ بازار غله وغیره آنچه سرانجام مے یافت آش و نان پخته بے کم و زیاده بهر کدام مساوی قسمت مے فرمودند و ایام بسر مے بردند - اتفاقاً حضرت شیخ قدس سره روزے نماز صبح ادا نموده در حجرهٔ شریفه تشریف برده زنجیر محکم کردند تا مدت دو سال در نکشودند و حالتے روداد که درین مدت یک قطره آب و یا یک چمچه آش از حلق فرو نبردند بعد انقضاء ایام مذکوره افاقت روداد امر کردند که همه یاران حاضر آیند و از واقعات و واردات خودها بعرض سازند جمیع خلفاء و درویشان صاحب حال و قال مثل شیخ عبد القادر سنوری و سید غریب ساکن کیرانه و شیخ سوندها ساکن بجودبری و شاه محمد شاه آبادی حالات خود را بحضور انور گذارش نمودند چوں نوبت حضرت مرشد آفاق رسید از راه عاطفت پرسیدند آنچه دو روپیه روزینه بجهت خرج اخراجات از سرکار مے یافتند - درین مدت موقوف مانده باشد معاش چگونه گذشت اول احوال گذران بیان کنند - حضرت مرشد آفاق عرض نمودند بتوجهات پیر و مرشد بآسودگی گذشت - دو عدد هاون چوبی خالی کوب و دو عدد سنگ آسیا در صحن خانهٔ فقیر موجود اند و اکثر عالم نسار قوم درودگران و گوجران برائے سائیدن و کوفتن مے آمدند - از شالی برنج بر آورده بعوض آن را فشانده و بر تافته مے رفتند قشر که بر هاونها افتاده مے ماندند از مالکان اجازت آن گرفته در آسیا گذرانیده نان ها پخته مع وابستگان مے خوردیم و شکر ایزد تعالی بجای آوردیم و ایام موصوف بسیار خوش گذرانیدیم - آنحضرت بسیار تحسین فرمودند که شما بیاز معرفت هستید - ایچنیں جهاد از کسے دیگر بوقوع نمی آید - مگر از آں کسیکه موهبت آلهی باشد +

...اقول ایں قصهٔ فقر اختیاری حضور موصوف همچوں قصهٔ خواجه خواجگان قطب الاقطاب

بختیار کاکی اوشی رضی اللہ عنہ +

درمراۃ الاسرار گفتہ کہ حضرت خواجہ قطب الاقطاب فتوح کم گرفتے ۔ ودرخانہ ایشاں تنگی معیشت یافتہ (الی ان قال) اگر دو سہ فاقہ متواتر گذشتے آں زماں حرم حضرت قطب الاقطاب از شرف الدین بقال کہ ہمسایہ ایشاں بود مقدار لابد دام گرفتے (انتہی بقدر الضرورۃ)

وایضاً در ثمرۃ الفواد نوشتہ کہ معمول حضرت مرشد آفاق چناں بود کہ آنچہ بعد فاقہ دوم وسوم نقد یا جنس میسر مے شد از بازار شالی یا غلہ دیگر خادمان خریدہ مے آوردند و بعرض مے رسانیدند کہ ایں قدر غلہ شالی از بازار خریدہ آوردہ ایم +

میفرمودند بقدر پنج آثار برنج اعلیٰ ازیں جملہ برآوردہ نگہدارند و باقی شالی را سائیدہ و نانہا پختہ قسمت نمایند و آں برنج برائے صادر و وارد نہادہ باشند کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مہمان را عزیز و دوست داشتہ اند ۔ سرگوسفنداں پہماناں میخورانیدند و خود بفاقہ میگذرانیدند ۔ مے آرند وقتیکہ حضرت قطب الوقت پیر دستگیر حضرت شاہ بھیکہ رحمۃ اللہ علیہ حال عسرت معیشت خاندان والاشان پیر و مرشد خود دیدند تاب نیاوردند و از زنے کہ بمہمات خانگی مامور بود پرسیدند کہ چیزے غلہ درخانہ موجود ہست ۔ عرض نمود بقدر بست آثار یا سی آثار موجود خواہد بود ۔ فرمودند مارا بر سر ظرف غلہ باید برد ۔ آں خادمہ حضرت پیر دستگیر میرانصاحب را اندرخانہ بردہ آں ظرف غلہ را نشاں داد ۔ حضرت میرانصاحب غلہ را تہ و بالا نمودہ فرمودند کہ ازیں ظرف بغیر وزن ہر قدر غلہ کہ مطلوب بودہ باشد برآوردہ صرف نمودہ باشند وایں اسرار برکسے ظاہر نکنند ۔ از آں روز ہر چہ میخواستند غلہ برآوردہ بقدر احتیاج بتصرف مے آوردند ۔ قریب دو ماہ بریں دستگاہ بگذشت ۔ روزے بخاطر مبارک حضرت مرشد آفاق بگذشت کہ دیر است شکایت بسمع نرسیدہ آیا چگونہ میگذرد واز دولت خانہ استفسار ایں اسرار فرمودند ۔ ہیچکس ماجرا اظہار نکرد ۔ بار دیگر تفحص نمودہ پرسیدند کہ گاہے میراں جی درینجا آمدہ اند چوں بی بی صاحبہ کرمہ معظمہ دفعہ اول از لا و نعم +

ہیچ نگفتہ بودند۔ چوں نوبت تکرار شد عرض کردند آرے آمدہ بودند و رونداد بریں منوال است فرمودند آں ظرف بن ہم بنمایند۔ حضرت عصمت پناہ دل آگاہ بی بی صاحبہ مخدومہ اشارہ بآں ظرف کردند۔ حضرت مرشد آفاق آں ظرف را نگونسار ساختند و فرمودند کہ ایں ظرف از کرامت میاں جیو تا قیامت خالی نخواہد شد و میراں صاحب را طلبیدہ فرمودند اے میراں جی در فقر من خرابی نینداید۔ ایں فقر اختیاریست اضطراری نیست کہ اَلْفَقْرُ فَخْرِیْ حضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمودہ است۔ بار دیگر ایچنیں حرکات نباید کرد و از بس دریں باب نصائح بسیار فرمودند (انتہیٰ من ثمرۃ الفواد)

بیان استغراق

و نیز حضور سیدنا شاہ ابو المعالی رحمۃ اللہ علیہ را ہمچو اسلاف پیران نامدار عشاق شطار چشتیاں کبار خود محویت و استغراق حاصل شدہ بود کہ روزہا از ماسوائے یعنی دنیا و ما فیہا اصلاً خبرے نداشتند بدانکہ عاشقان چشتیہ بایں نعمت محویت و استغراق مخصوص اند۔ صاحب کتاب مرآۃ الاسرار در ذکر حضور سیدنا شیخ العالم قطب الفہم حضرت مخدوم احمد عبدالحق ردولوی رضی اللہ تعالیٰ عنہ وارضاہ عنی مے آرد کہ در سلسلۂ پاک حضرات خواجگان چشت قدس اسرارہم بعد از حضرت خواجہ ابو محمد چشتی و حضرت خواجہ قطب الدین بختیار کاکی قدس اسرارہما ایں نوع استغراق و تجرد دوام مشاہدہ دائرہ وجود مطلق و نقطۂ ذات حقیقۃ الحق کہ مخدوم شیخ احمد عبدالحق را دست دادہ بود۔ ہیچ یکے را از اولیاء میسر نگشتہ (انتہیٰ) اقول ہمچناں میان متاخرین حضرات چشتیہ صابریہ در حالت محویت و فنا و استغراق با حضور قطب ربانی سیدنا شاہ ابو المعالی رضی اللہ عنہ کسے از معصران و عارفان زمان مناسبتے نمی داشتند در جمیع کمالات از ہمہ گوئے سبقت ربودہ بودند قال فی ثمرۃ الفواد کہ زبانی شیخ مداد شیخ موسیٰ ساکن سیوانہ و شاہ غلام محمد کہ مستمع

گردیده که زمانے حضرت مرشد آفاق را محویت رو داده بود و استغراق طاری شده که ازیں عالم ہیچ اطلاع نداشتندے و تا مدت سہ ماه و دو ماه اکل و شرب نفرمودندے ہرگاه وقت نماز رسیدے خادمان دوش مبارک را حرکت داده آگاه می ساختند که وقت نماز رسیده است - میفرمودند که مارا خبرے نیست وضو بکنانید و بر نماز موافق قاعده ایستاده کنید ہمچناں میکردند - مدتے بریں منوال بگذشت بعده حالتے رو داد که ہرگاه وقت نماز میرسید از خود آگاه گردیده وضو نموده موافق قاعده وضابطه بے تغیر احکام ادا میکردند بار یافتگان متعرض استفسار ایں معنی شدند که پیش ازیں حضرت ازیں عالم خبرے نداشتند بغیر اظہار دیگرے نماز و اوقات نماز از خاطر مبارک محو بود - اکنوں آگاہی کمال است که از خود بریں امر مشغول میشوند خالی از حکمت و اسرار نخواہد بود +

فرمودند که در ایام ماضی ہیچ اطلاعے نداشتم - الحال نماز صورت گرفته پیش نظر حاضر میشود - فرض میگوید که ما فرض خدائیم و سنت خبرے دہد که من سنت رسول علیه السلام +

بموجب اظہار فرائض و سنن نیت میکنم و نماز ادا می نمایم - چندیں بریں حالت بگذشت آخر محویت و استغراق بدرجه اتم رو داد تا دم واپسیں ازیں عالم اطلاع نداشتند (انتہی) راقم الحروف معروض مے دارد که دلیل بر کمال معرفت و ولایت ایں قطب ربانی سیدنا شاه ابوالمعالی رحمة الله علیه زیاده بریں چه خواہد بود که مثل غوث دوران فخر چشتیاں سید شاه بھیکھ رحمة الله علیه خلیفه ایشاں شدند و ہمچوں صاحبزاده والا تبار ایشاں ذوی المناقب والمفاخر حضرت شاه محمد باقر و مانند مستغرق ذات الله حضرت شاه ہدا یادگار آنجناب بودند - و در ثمرة الفواد گفته که حضور مرشد آفاق در ۱۱۱۲ھ یک ہزار و یک صد و دوازده بتاریخ دوازدہم ماه ربیع الاول برحمت حق پیوستند - مزار مقدس حضور ممدوح بمقام قصبه انبہٹه مطاف خلائق و مرجع صوفیاں عشاق است دو صاحب از اولاد حضور سجاده نشین درگاه اند - یکے حضرت شاه فخر الدین سلمہم الله تعالی دوم حضرت شاه مسعود احمد ابقاہم الله تعالی - ہر دو جناب علیحده علیحده عرس سالانه میکنند و مسند فرزند

خبرگیراں مے باشند *

الحاصل صفات محمودہ و شمائل پسندیدہ ایں سرور عارفان قدوۂ عاشقان در ریاضت و مجاہدہ و اعراض از دنیا و دنیہ و محویت و فنا در ذات مولا ہمچناں بودند کہ سلاف چشتیان بداں موصوف و بزرگان ایں سلسلہ سوختگان بآں معروف اند۔ چنانکہ صاحب نزہۃ السالکین در خصائل چشتیاں نوشتہ کہ شمہ از سیرت چشتیان آنست کہ در شہر و قریہ خانہ نہ سازند و خلق را دعوت از باطل بسوئے حق کنند۔ و اتم الاحوال معرض از دنیا و اہل آن باشند و ریاضت و مجاہدہ شعار خود سازند و بفقر و فاقہ بسر برند و صحبت فقرا و مساکین دارند و اعراس پیراں کنند و دستہائے غریباں شویانند و آش و طعام پیش فقیراں خود فراز کنند و تعظیم فقرا بیشتر از اغنیاء کنند۔ ہرگز غنی را بالائے فقرا جائے نہ دہند ہر کہ دعوے ارادت و دوستداری خاندان اہل چشت کند باید کہ در وے دو صفت باشد۔ یکے ترک و ایثار دوم عشق و انکسار در ہر کہ ایں دو صفت موجود نہ بود او را حظے و نصیبے از مشرب چشتیاں نہ بود (انتہیٰ) *

پس بداں اے طالب رحمان اگر در سلسلۂ عالیہ ایں عاشقان الٰہ و شیفتگان مولا داخل شدہ و مقبول شدن بجناب ایشان آرزو داری احوال برکت اشتمال ایں والہان بارگاہ ذوالجلال را مطالعہ کن و پیروی ایشاں اختیار نما چناں عجز و زاری و شکستگی را توشہ کن کہ ہر کہ ترا بیند رحمش آید و خدمت مخلوق خدا بر خود لازم گیر و ایں عاجزی و شکستگی و خدمت گذاری صفت نفس تو شود۔ ہمچو بینائی در چشم و شنوائی در گوش خود میدانی کہ غیر از عاجزی و شکستگی در بارگاہ کبریا خوب تریں تحفہ و لائق تریں ہدیہ نہ باشد از برائے آنکہ ہمہ نعمتہا و دولتہا در آنجا مہیا است مگر شکست و نیاز ندارد کہ ایں قسم اشیاء سزاوار حضرت پروردگار نیست ان اللّٰہ لغنی عن العالمین *

پس طالب حق را باید کہ ہر لحظہ و لمحہ از عجز و نیاز خالی نباشد تا بوئے فنا در مشام وے رسد و راہ سلوک و معرفت آسان گردد و دل از کونین بر دارد و دیدہ از غیر حق دوزد و لب از غیر حق

بندد و خون جگر خورد و از خود و ارہد و بدوست پیوندد ۔

دانی طلب چہ باشد در شوق و طپیدن	در یاد دوست بودن و از غیر او بریدن
دانی طلب چہ باشد ہر لحظہ نالہ کردن	از خرمی گذشتن غم را بجاں خریدن
دانی طلب چہ باشد ہر لحظہ انتظارے	بیخود ز ذوق حضوری خود را میاں ندیدن
دانی طلب چہ باشد ہر لحظہ بادہ نوشی	ہر لمحہ در فراقش نعرہ ز جاں کشیدن
دانی طلب چہ باشد سر را برہ نہادن	چوں گوئے پیش چوگاں ہر سو بسر دویدن

اے برادر وقت خود ضائع مکن ۔ ساعت بساعت خبردار دل باش و مراقبہ کن کہ چندیں عمر کہ گذشت در چہ گذشت و چہ کار کردی و توشہ آخرت چہ برگرفتی و بعمر گرانمایہ چہ خریدی انفاس نفیسہ خود کجا برباد دادی ۔ ہوشیار شو بیدار شو در پے کار شو ۔

ہر چہ جز راہ حق مجازی داں	ہر چہ جز یاد دوست بازی داں
دم ہماں دم بود کہ در یاد است	عمر بے یاد او ہمہ باد است

اے عزیز تا آں زماں کہ بصیقل ذکر از آئینہ دل خود زنگار غفلت را صاف نکنی و با یاد حق موانست تامہ پیدا نہ نمائی حلاوت ایمان نیابی و لذت اذعان حاصل نسازی ۔

تا بجاروب لا نروبی راہ	نرسی در سرائے الا اللہ

بہتر از ہمہ اذکار ذکر نفی و اثبات لَآ اِلٰہَ اِلَّا اللہ است ۔

فرمود حضور رسول اکرم صلے اللہ علیہ وآلہٖ وسلم کہ اگر ہفت آسمان و آنچہ در آسمان ہا است و ہفت زمین در یک پلہ نہادہ شوند و لا الٰہ الا اللہ در پلہ دیگر [illegible] ہ لا الٰہ الا اللہ غالب آید حضرت امام ربانی مجدد الف ثانی رحمۃ اللہ علیہ ماتحت ایں حدیث تحریر مے فرمایند چرا افضل نباشد و راجح نیاید کہ یک کلمہ آں نفی جمیع ماسوی مینماید چہ سمٰوات و چہ ارضین و چہ عرش و چہ کرسی و چہ لوح و چہ قلم و چہ عالم و چہ آدم و کلمہ دیگر اثبات معبود حق میفرماید جل برہانہ کہ خالق سمٰوات و ارضین است (انتہیٰ) ۔

بزرگے چہ خوب فرمودہ کہ لا الٰہ الا اللّٰہ چہ خوش شرابے است برائے عاشقاں کہ ہر چند بیا شامند ہشیار تر شوند۔

لا الٰہ الا اللّٰہ چہ آفتاب ہست کہ ہر چند تاباں تر ہست پوشیدہ تر است۔

لا الٰہ الا اللّٰہ چہ ولایت و مملکت دارد کہ ہر چند روندگان او بصد ہزار سال بروند۔ ہنوز قدرے راہ از مملکت نہ رفتہ باشند۔

لا الٰہ الا اللّٰہ چہ زخم دارد بر جان طالبان کہ ہر چند بیشتر خورند زخم آن را تشنہ تر اند۔

لا الٰہ الا اللّٰہ چہ میدان دارد کہ ہر چند سواران میدان پیش روند پس تر اند۔

لا الٰہ الا اللّٰہ کلمہ ایست کہ بندگان را از ہستی ایشاں خلاصی دہد و بحق رساند۔ ایں کلمہ ایست کہ بدرقہ طالبان ہست و سرمایۂ ایشاں۔ مرہم جراحت دردمنداں کشندہ عاشقاں دوا رود دل سکیناں زنجیر شیفتگاں شربت مجروحاں ہمنشین بے دلاں آتش دل دیوانگان چراغ کلبہ بیچارگان سماع حلقہ محبت زدگان مراد بے مرادان نشان بے نشانان۔

این کلمہ ایست کہ مُردہ دل را زندہ کند و بحق رساند و گسستگی و تبرا از غیر حق و از جمیع تعلقات در دل ذکر پیدا آرد۔

وللّٰہ در العالم الربانی حضرت مولانا عبدالرحمن جامی قدس سرہ السامی حیث قال

دلت آئینہ خدائے نما است	روئے آئینۂ تو تیرہ چرا است
صیقلے دار صیقلے میزن	باشد آئینہ ذات شود روشن
ہر چہ فانی از و زدودہ شود	وانچہ باقی در و نمودہ شود
صیقلے آن اگر نئی آگاہ	نیست جز لا الٰہ الا اللّٰہ
لا نہنگیست کائنات آشام	عرش تا فرش در کشیدہ بکام
ہر کجا کردہ آن نہنگ آہنگ	از من و ما نہ بوئے ماند نہ رنگ
کرسی لا شلث ایست صغیر	اندرو مضمحل جہان کبیر

گرچه لا داشت تیرگی عدم — دارد الا فروغ نور قدم
گرچه لا بود کان کفر و وجود — هست الا کلید گنج شهود
چون کند لا بساط کثرت طے — دہد الا ز جام وحدت مے
تا نہ سازی حجاب کثرت دور — نہ دہد آفتاب وحدت نور
دائم آں آفتاب تابان است — از حجاب تو از تو پنہان است
گر بروں آئی از حجاب توئی — مرتفع گردد از میانہ دوی
در زمین و زمان و کون و مکاں — ہمہ او بینی آشکار و نہاں

اگر در خانہ کس است حرفے بس است وہذا آخر الکلام فی ہذا المقام و صلے اللہ علی سیدنا
ومولانا محمد الف الف صلوات وسلام علی آلہ العظام
واصحابہ الکرام واولیاء العظام

کتبہ العبد العاجز القاصر الراجی رحمۃ الغنی
مشتاق احمد انبہٹوی مقیم بلدہ دہلی
فی شہر شوال المکرم سنہ ۱۳۳۲ھ